

An Introduction to Sanskrit : Unit – II

M. R. Dwarakanath

१) श्लोक (Sloka)

सह नावतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै।
तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥

पदच्छेद (Word decomposition)

सह नौ अवतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यम् करवावहै।
तेजस्वि नौ अधीतम् अस्तु मा विद्विषावहै ॥

अर्थ (Meaning)

Together (सह) let it protect (अवतु) the two of us (नौ). Together (सह) let it bestow enjoyment (भुनक्तु) on us two (नौ). Together (सह) let us two strive (करवावहै) valiantly (वीर्यं). We two (नौ) let become (अस्तु) brilliant (तेजस्वि) in studies (अधीतम्) and never (मा) may we two quarrel (विद्विषावहै). [All the five verbs in this sloka are in the Imperative mood, which is also used in prayer]

२) सम्भाषण (Conversation)

स्वागतम्	Welcome
सुप्रभातम्	Good morning
अयं मम पुत्रः	This is my son
इयं मम पुत्री	This is my daughter
कस्मिन् वर्गे पठसि	What grade are you in?
अहम् पञ्चमवर्गे पठामि	I am in the fifth grade
संस्कृतभाषां पठसि किल	I suppose, you study Sanskrit
आम् पठामि	Yes, I study
तव शाला कुत्र अस्ति	Where is your school?
पत्रालयस्य समीपे अस्ति	It is near the post office
कियदूरे अस्ति	How far is it?
अत्रैव अस्ति	It is right here
तदा मे एकं उपकार्यं कुरु	Then, please do me a favor
भोः कथयतु	Please tell
श्वः पत्रालयम् मां निर्देष्टुम् शक्नु वा	Tomorrow, can you show me the post office?
सपाददशवादाने आगच्छामि	I'll arrive at 10:15

३) शब्द कोशः (Vocabulary)

३-अ) सुबन्ताः (Nouns, Adjectives, etc.)

सर्वनामाः (Pronouns):

एषः,अयं	This (m)	सर्वः	All (m)
एषा,इयं	This (f)	सर्वा	All (f)
एतत्,इदं	This (n)	सर्वम्	All (n)
यः,यौ,ये	Who(m)	कः,कौ,के	Who?(m)
या,ये,याः	Who(f)	का,के,काः	Who?(f)
यत्,ये,यानि	Which(n)	किम्,के,कानि	Which?(n)

The first who/which is not interrogative, as in the sentence "He who laughs, lasts". The second who/which is interrogative. There are 3 forms in each category corresponding to singular, dual and plural numbers respectively.

अन्यसुबन्ताः (Other Nouns etc.)

सिंहः	Lion	मकरः	Crocodile
शशः	Hare	मण्डूकः	Frog
सर्पः	Snake	वृश्चिकः	Scorpion
पुत्रः	Son	पुत्री	Daughter
पिता	Father	माता	Mother
शिक्षकः	Teacher	छात्रः	Student
सागरः	Ocean	नदी	River
कासारः	Lake	तडागः	Pond
वनम्	Forest	वृक्षः	Tree
पीतः	Yellow	हरित	Green
शुभ	Good	कुत्सित	Bad
तरुण	Young	जरा	Old

३-इ) तिङन्ताः (Verbs) : The roots and (stems) of a few more Sanskrit verbs are listed below.

अद् (अद्)	to eat	अस् (अस्)	to be
अव् (अव्)	protect	उष् (ओष)	burn
क्षम् (क्षम्य)	bear	क्रीड् (क्रीड)	play

गर्ज् (गर्ज)	roar	गुह् (गुह्य)	hide
जीव् (जीव)	live	पा (पिब)	drink
पा (पा)	protect	पुष् (पुष्य)	nourish
प्लु (प्लव)	float	बुध् (बोध)	know
भू (भव)	be	यम् (यच्छ)	control
युध् (युध्य)	fight	राध् (राध्य)	grow
शम् (शाम्य)	calm	लिख् (लिख)	write
विश् (विश)	enter	स्पृश् (स्पृश)	touch
सृ (सर)	move	स्पन्द् (स्पन्द)	throb

३-३) अव्ययपदानि (Indeclinables)

अथ	Starting	ततः	Therefore
अधः	Below	ऊर्ध्वं	Above
यदि	If	र्हि	Then
यत्र	Where	तत्र	There
एव	Only	अपि	Also

४) सरलानि वाक्यानि (Simple Sentences)

नृपः जयति	The king conquers
नृपः अजयत्	The king conquered
शिष्यः नमति	The pupil salutes
शिष्यः अनमत्	The student saluted
पाणी ग्रहतः	Two hands grasp
पाणी अग्रहताम्	Two hands grasped
जनाः वदन्ति	People speak
जनाः अवदन्	People spoke
अरयः पीडयन्ति	Enemies torment
अरयः अपीडयन्	Enemies tormented
त्वं सीदसि	You sit
त्वं असीदः	You sat
युवां क्रीडथः	You two play
युवां अक्रीडतम्	You two played
यूयं अर्हथ	You (pl) deserve
यूयं आर्हत	You (pl.) deserved
अहम् पठामि	I study
अहम् अपठाम्	I studied
आवाम् दिव्यावः	We two play
आवाम् अदिव्याव	We two played
वयम् लिखामः	We write
वयम् अलिखाम	We wrote

वारि स्यन्दते	Water flows
वारि अस्यन्दत	Water flowed
सैनिकौ त्वरेते	Two soldiers hurry
सैनिकौ अत्वरेताम्	Two soldiers hurried
मन्त्रयः भाषन्ते	Ministers speak
मन्त्रयः अभाषन्त	Ministers spoke
त्वं शङ्कसे	You doubt
त्वं अशङ्कथाः	You doubted
युवां भ्राजेथे	You two shine
युवां अभ्राजेथाम्	You two shone
यूयं कम्पध्वे	You (pl.) tremble
यूयं अकम्पध्वम्	You (pl.) trembled
अहम् भजे	I worship
अहम् अभजे	I worshipped
आवाम् लभावहे	We two benefit
आवाम् अलभावहि	We two benefited
वयम् मोदामहे	We rejoice
वयम् अमोदामहि	We rejoiced

Each of the above sentences has just two words; the first represents the agent of the action (noun) and the second the action (verb). These sentences have been paired to show the usage of the present and past tenses. The sentences cover the 3 persons, the 3 numbers and the 2 padas. The past tense used here is one of 3 past tenses employed in Sanskrit; it is the Imperfect Past tense.

५) सन्धिः Sandhi

५-अ) अच् सन्धिः Vowel Sandhi

५-अ-इ) गुण च वृद्धि सन्धी

In unit-1, we discussed the union of two similar vowel sounds. Now we consider two dissimilar vowel sounds coming together. If the 1st vowel is अ(आ), we have the following possibilities:

अ(आ) + इ(ई) = ए
अ(आ) + उ(ऊ) = ओ
अ(आ) + ऋ(ॠ) = अर्
अ(आ) + लृ = अल्

The above constitute गुण सन्धि because ए, ओ, अर्, अल् are the गुण of इ, उ, ऋ, लृ respectively. Also,
 अ(आ) + ए(ऐ) = ऐ
 अ(आ) + ओ(औ) = औ

The above two rules constitute वृद्धि सन्धि. In all these 3 sandhis the two vowels merge to one, resulting in a new vowel sound. Some examples:
 स्व इच्छा = स्वेच्छा । गण ईश = गणेश । महा ईश = महेश । लम्ब उदर = लम्बोदर । एक ऊन = एकोन । गङ्गा उदकम् = गङ्गोदकम् । ब्रह्म ऋषि = ब्रह्मर्षि । महा ऋषभः = महर्षभः । अत्र एव = अत्रैव । महा ओषधिः = महौषधिः । च ऐरावतः = चैरावतः । यथा औचित्यम् = यथौचित्यम् ॥

५-अ-उ) यण् सन्धिः

In this group of sandhis the 1st vowel is anything other than अ(आ) and the 2nd vowel is not similar to the 1st. In this case, the 1st vowel is replaced by its corresponding semi-vowel and the 2nd vowel remains intact.

इ(ई) + dissimilar अच् = य् + dissimilar अच्
 उ(ऊ) + dissimilar अच् = व् + dissimilar अच्
 ऋ(ॠ) + dissimilar अच् = र् + dissimilar अच्
 लृ + dissimilar अच् = ल् + dissimilar अच्.

Some examples:

दधि ओदनम् = दध्योदनम् । इति अस्तु = इत्यस्तु । कर्मणी एव = कर्मण्येव । अस्तु इति = अस्त्विति । अस्तु इति अस्तु = अस्त्वित्यस्तु । मातृ इच्छा = मात्रिच्छा । पितृ अर्जित = पितर्जित ।

When the 1st vowel is ए, ऐ, ओ, औ and is followed by a dissimilar vowel **other than** अ, the former vowel is replaced by अय्, आय्, अव्, आव् respectively. This follows from the observation अ + इ = ए, अ + ए = ऐ etc. and application of अ + अ = आ.

Some examples:

द्वे इयं - द्वियं । नौ अवतु - नावतु । द्वौ इमौ - द्वाविमौ

५-अ-ऋ) लोप (पूर्वरूप) सन्धि

When ए or औ is followed by अ, the अ is dropped and the symbol ऽ is substituted to

denote the missing अ. It is called the अवग्रह. Some examples:

जने असानि - जनेऽसानि । ते अमुष्मिन् - तेऽमुष्मिन् । विष्णो अव - विष्णोऽव ।

We will conclude the discussion of vowel sandhis at this point. There are additional vowel sandhi rules, to which we will return later.

६) तिङन्तप्रकरणम् Verbs - Conjugation

In unit-1, we learned that Sanskrit verbs belong to one of 3 padas - परस्मैपद, आत्मनेपद. or उभयपद. The origin of the padas is in the recipient of the fruit of the action implied by the verb. If the fruit of the action accrues to the agent of the action (कर्तृ) then the root is in आत्मने पद. If it accrues to someone other than the agent of the action, then it is परस्मै पद. If it can accrue to either, then it is उभय पद. However, this subtle distinction is rarely maintained; instead Sanskrit verbal roots are understood to belong to one of the three padas. Indeed, Panini has classified each root as belonging to one of the 3 padas.

६-अ) अनद्यतन भूते लङ् - Imperfect Past Tense

This is one of 3 past tenses used in Sanskrit. The Sanskrit term implies the past is not of today. However, this tense is used commonly without adhering to the injunction of not being today. This tense uses both a prefix and a suffix. The prefix is always अ. The terminations of the past tense for परस्मैपद (आत्मनेपद) roots are given below. They do not go directly to the root but to the stem.

परस्मैपद (आत्मनेपद) अनद्यतन भूते लङ् तिङन्ताः

	एक वचन	द्वि वचन	बहु वचन
प्रथम पुरुष	त् (त)	ताम् (इताम्)	अन् (अन्त)
मध्यम पुरुष	स् (थाः)	तम् (इथाम्)	त (ध्वम्)
तृम पुरुष	अम् (इ)	व (वहि)	म (महि)

Exercises

1. Combine the following according to rules of सन्धि

विश्व ईशः - महा उरगः - वसन्त ऋतु - एक एक - सप्त ऋषयः - गङ्गा ओघः - इति आह - देवी औपासनम् - गुरु आज्ञा - कर्तु इति - अग्रे अस्मि ।

2. Do पदच्छेद for the following words:

उपेन्द्र - महोदधि - ब्रह्मर्षि - चैरावतः - एकदैव - पश्याम्यहम् - भवत्वयमा - पित्रंशः - तेऽयोनिजाः ।

Diphthongs and semi-vowels are potential places for पदच्छेद!

3. Change the tense in the following sentences

- present to past or past to present.

स्तेनः अचोरयत्	Thief stole
बालिके स्निह्यतः	Two girls love
वयम् अह्वयाम	We called (invited)
पार्थिवाः अगर्हन्त	Kings censured
यूयम् अवन्दध्वम्	You saluted
त्वम् जायसे	You are born
अध्वर्युः अजुहोत्	A priest offered oblation
ऋषी मञ्चुतः	Two sages let go
आवाम् अयतावहि	We two tried
अहम् पठामि	I read
युवाम् भाषेथे	You two speak

Sanskrit Crossword #2

(One syllable per box)

Clues Across:

- 1 You go. Also Cloud
- 4 Elephant
- 5 Naming ceremony
- 6 Modesty, discipline
- 8 Or
- 10 He wins or conquers
- 11 Ultimate, chief (fem.)
- 12 Foot, one line of a stanza
- 13 A town

Clues Down:

- 2 Vishnu - Exciter of people
- 3 Crocodile
- 4 Lord of the Ganas
- 6 Request
- 7 Head of a house, Vedic sacrificer
- 8 Transgress
- 9 Benares

१	२		३		४	
	५					
६		७		८		९
		१०				
११				१२		
		१३				

Solutions to Exercises from Unit -1

1. गजानन । गुरुचतुः । ब्रह्मास्त्र । कपीशः । नाहम् । पितृण । मुरारि । वर्णादि ॥
2. ब्रह्म अस्मि । इति इदम् । राम अयन । तेषु उपजायते । गण अधिपति । रजनी ईश । रवि इन्द्र । शम्भु उपासन । गौरी ईशः ॥
3. स्तेनः कम्पति । बालिके नृत्यतः । पार्थिवाः जयन्ति । यूयम् तिष्ठथ । त्वम् नमसि । अध्वर्युः यजति । ऋषी ध्यायतः । आवाम् तिष्ठावः । अहम् पठामि । युवाम् अटथः ॥
4. **Solution to Crossword #1 :**
१ मास । ४ तिथि । ५ विद्याभारती । ६ नायक । ८ भासित । १० तिमिर । ११ विक्षेप । १२ द्वापर । १३ यमज ॥ २ सविनय । ३ स्वभाव । ४ तृतीर्षसि । ६ नानाविध । ७ कतिपय । ८ भारद्वाज । ९ स्तेनस्य ॥

Errata:

In Unit-1, page-26: व्याघ्रः - tiger, घुष् (घोष) - to proclaim. क्षिप्रं should read क्षिप्र, and मन्दं should read मन्द Page 27: नासिका जिघ्रति - nose smells.